
Gud: Återkomsten av Joel Halldorf

En recensionsartikel

Stefan Swärd
Statsvetare och pastor
sward@src.a.se

För några år sedan satt jag i ett samtal med en av Sveriges främst lobbyister och politiska opinionsbildare. Han hade inte någon förankring i kristenheten och i kristna tron, så hans perspektiv var i stor utsträckning att titta på kyrkan utifrån. Han tyckte att vi i kyrkorna borde ha en religionssociolog, på liknande sätt som bankerna har en chefsekonom. En expert som kan kommunicera till en bred allmänhet, och sakligt kommentera det som händer. Som sakligt och pedagogiskt kan redogöra för religionens påverkan på samhället, och utifrån detta perspektiv kommentera aktuella samhällshändelser. På liknande sätt som bankernas chefsekonomer kommenterar ekonomin och ekonomiska utvecklingen, ska religionssociologen kommentera vad som händer inom ämnesområdet religion och samhälle.

Den svenske teologen Joel Halldorf har skrivit boken *Gud: Återkomsten* (Libris Förlag 2018), som har väckt omfattande uppmärksamhet i svensk kulturdebatt under senare tid. Halldorf är en teolog med unik förmåga att koppla det kristna-teologiska tänkandet till vår tids stora samhällsfrågor. Han har mer än någon annan aktuell teolog i Sverige lyckats med att föra teologin ut i den breda samhällsdebatten. Den senaste boken stärker hans anseende på detta område. Med Halldorf har kyrkorna fått sin religionssociolog. Det är religionssociologen Halldorf som talar i boken.

Att läsa en teolog med en bredare bildning och som rör sig hemtamt i en betydligt bredare tankevärld än slutna akademiska teologiska tankemönster och debatter, det är en ren njutning. Han har också en förmåga att skriva lättfattligt och riktar sig till en bredare allmänhet, det behöver också omnämnas som en positiv poäng.

Boken är uppbyggd av ett stort antal kortare kapitel. I inledningen förklarar Halldorf syftet med boken. Det är att beskriva dagens mångreligiösa Sverige och hur vi har hamnat där. Vilka utmaningar står vi inför och hur ser vägen framåt ut. Hans övergripande tes är att Sverige går i riktning mot ett postsekulärt samhälle. Det definierar han som ett samhälle där det sekulära inte är norm. Kyrkor och samfund är fortfarande minoriteter, men de är minoriteter som är här för att stanna. Begreppet postsekulärt lanserades av tyske filosofen Habermas i början av 2000-talet, ett samhälle som ger utrymme för religiösa argument och budskap i det offentliga rummet.

Halldorfs utgångspunkt är att religiösa gemenskaper är en tillgång för samhället. Detta framförallt beroende på att religioner ägnar sig ofta åt att organisera människor i levande gemenskaper, som är viktiga för samhället.

Halldorf inleder i första kapitlet med att visa att Sverige inte är så sekulärt. Bara Svenska kyrkan räknade till 15 mil-

joner gudstjänstbesök förra året, sju gånger fler än fotbollsallsvenskan. 10 procent av befolkningen besöker regelbundet en gudstjänst. Ungefär i nivå med biobesöken. Halldorf lyfter fram begreppet religionsanalfabetism för att beskriva den okunnighet som råder i Sverige om religion, inte minst inom journalistiken. Han pekar på att detta blir ett stort problem inte minst när det gäller att tolka och förstå det som händer inom islam.

Ett kapitel poängterar att ryktet om Guds död är betydligt överdrivet. Han belyser tesen att Gud håller på att försvinna från det moderna samhället. Den tesen fick även en egen vetenskaplig teori en gång i tiden, sekulariseringsteorin. Tesen är att modernitet tränger undan religion. Halldorf slår fast att tesen visat sig vara helt fel. Världen idag är mycket religiös, religionerna expanderar. Länder som Sydkorea, Brasilien och Indien har moderniserats utan att sekulariseras. Halldorf visar på prognoser som pekar mot att år 2050 kommer kristendomen och islam vara jämnstora religioner med 2,9 respektive 2,7 miljarder anhängare. Forskning pekar på att gruppen ateister och agnostiker kommer att minska till 2050 – en krympande del av världens befolkning.

Halldorf diskuterar tesen om Sverige som världens mest sekulariserade land. Han lyfter fram statistik som pekar i en annan riktning. T.ex. 60 procent medlemmar i Svenska kyrkan, bland unga svenskar identifierar sig 50 procent som troende, andliga eller sökande. Nyandlighet har fått ett omfattande genomslag, vilket intervjuundersökningar visar. Det finns forskare som lanserat tesen att traditionell religion håller på att ersättas av nyhedendom. Halldorf pekar på att invandringen kraftigt bidragit till att öka religiösa tron och aktiviteten. Han slår också fast att katoliker, ortodoxa och muslimer har det

gemensamt att de är numerärt starka men organisatoriskt svaga, på den punkten skiljer man sig från den traditionella frikyrkligheten.

Halldorf försöker ge en sammanfattning av de lite motstridiga tendenserna:

”Sverige håller på att förändras, men det nya religiösa landskap som framträder är långt ifrån entydigt. Ateism är ganska ovanligt, men privat, individualiserad och icke-konfessionell andlighet är utbredd. Det handlar om en tro på någon, med personliga värden som självförverkligande och välmående i centrum. Ibland – och i ökad grad, tycks det – knyts det till konsumtion av religiösa tjänster: horoskop, dieter, amuletter och så vidare. Samtidigt växer en rad samfund i marginalen, inte minst genom migration – men det sker knappast någon våldsam tillväxt för samfund genom att så kallade etniska svenskar börjar fira gudstjänst. Traditionell religion tappar snarare mark i breda kretsar. Äldre generationer har haft kunskap om kristen tro, och hämtat både språk och värderingar ur den, även då de inte själva betraktat sig som kristna. Men bland yngre svenskar bleknar detta. I den meningen går vi mot en djupare sekularisering, där kristendomen trängs undan inte bara som organisation och ideologi, utan även som mentalitet – en trend som finns i hela västvärlden.”

Religionen och politiken diskuteras av Halldorf. Putin är ett exempel på ett närmande mellan religiositet och politisk makt. Högerpopulismen i västvärlden anknyter till kristen tradition och kulturarv, något som t.ex. Donald Trump aktivt använder sig av som politisk maktbas. Men Halldorf konstaterar att Sverigedemokrater är mindre kyrkligt aktiva än befolkningen i allmänhet, trots att man

talar om kristet kulturarv. Religiösa dimensioner har funnits i politiska rörelser under hela 1900-talet, så frågan är vad som är nytt undrar Halldorf.

Ett kapitel ägnar Halldorf åt att diskutera begreppet religion. Det är begripligt i allmänt tal, men som ett vetenskapligt begrepp är det svårt att definiera. En del fenomen som inte räknas som religiösa, är till sin karaktär religiösa. Och tvärtom.

Religion och våld diskuteras i några kapitel. Det noteras att religion i allmänhet har dåligt rykte i västvärlden. Halldorf menar att det är en kraftig överdrift att skylla på religionen för mycket av våldet i världen. Ungefär 7 procent av historiens alla konflikter kan klassas som religiösa konflikter. Att koppla mycket av våldet i världen idag till islam, blir för generaliserande tycker Halldorf.

Boken har strukturerats i tre olika delar. Första delen handlar om att definiera var vi befinner oss och den beskrivna analysen är en lägespositionering. Den andra delen handlar om hur vi har hamnat där, hur har vi hamnat i det postsekulära samhället. Den tredje delen handlar om vägen framåt, och hur ett sådant samhälle bör utformas.

Halldorf hävdar att kristendomens stora kulturbidrag är idén om det universella människovärdet. Vi tar det för givet men det är inte någon självklarhet. Humanismen tas för given men de filosofiska grundvalarna för detta är idag diffusa.

Framväxten av det industriella och kapitalistiska samhället har ryckt människor ur deras lokala sammanhang med familj, släkt, lokala band, kultur och religiösa traditioner. Det har skapat ett kulturellt vacuum. Den växande högerpopulismen och islamistisk extremism är symptom på den rotlöshet som uppstått. Ett anonymt statligt skydds nät har ersatt släktens omsorg. En frustration har länge

funnits över moderniteten. De svenska folkrörelserna har fungerat som en krockkudde i omvandlingen och urbaniseringen av samhället. En oroande trend är att civilsamhället försvagas. Halldorf noterar ökad psykisk skörhet bland unga och pekar på att tekniken eroderar sociala kapitalet i kombination med civilsamhällets försvagning. Ett kapitel har rubriken demokratins ekosystem. Han förklarar bland hur den svenska frikyrkorörelsen bidrog till att utveckla demokratin i Sverige. Det var svenska folkväckelsen som bidrog till att upplysningens idéer om tolerans och yttrandefrihet förverkligades på folklig nivå.

Nationalismen och nationalstaten analyseras av Halldorf. Han försöker förklara de nya nationalistiska vindarna som blåser i många olika länder. En anledning till nuvarande populistiska strömningar är enligt Halldorf att välfärdsstaten har blivit en marknadsstat med mycket valfrihet. Staten begränsar sin legitimitet och nationalismen växer som en följd av detta när människor söker en ny trygghet i den nationella gemenskapen. Det blir en reaktion på den nya individualismen.

Den tomma liberalismen analyseras av Halldorf. Det svenska samhället hölls samman av religion en gång i tiden, och sedan av välfärdsstaten. Liberalismens begränsning är att den bara handlar om frihet, frihet från något. Liberalismen kan vara ett politiskt ramverk men fungerar inte som ett kulturbärande centrum. Den saknar etisk kompass. Betydelsen av att bygga bärande gemenskaper är bokens centrala tema, det är avgörande för nationsbyggandet och demokratin. Den postmoderna individualismen ger dålig vägledning på detta område. Människor organiseras i mindre utsträckning idag, och värnar om sitt oberoende. Mindre gemenskaper är avgörande för att stå

emot ondskan, och för att utveckla samhället, och Halldorf ger en rad exempel från den kyrkliga gemenskapen.

Bokens tredje avsnitt handlar om vägen framåt. I avsnitt 1 och 2 har han försökt beskriva det samhälle vi har idag och kallar det för postsekulärt. Han försöker också analysera hur vi har hamnat där. Tredje avsnittet handlar om hur vi kan få det postsekulära samhället att fungera på ett bra sätt. Och de utmaningar som man möter i den typen av samhälle. Den postsekulära politiken måste klara av två saker samtidigt, att hålla tillbaka avarter och att ta vara på religiösa samfunds samhällsbidrag. Nu ligger fokus på problem som kan uppstå på grund av religioner. Samhället och politiken pendlar mellan att tillåta allt för att det är minoritetskultur medan den andra ytterligheten vill begränsa allt som har med religion att göra. Det sekulariserade samhällets beröringsskräck med all religion måste ersättas av en postsekulär religionspolitik som tar tillvara på religionernas samhällsbyggande möjligheter. Civilsamhällets integritet måste dock försvaras och förvaltas.

Om minoriteters ställning diskuteras av Halldorf. Spänningen mellan demokrati och liberalism och minoriteters rättigheter är en ständig utmaning. Religionsdebatterna handlar oftast om denna sak, att ge skydd åt minoriteter. Det blir lätt en syndabocksdiskussion, en liten grupp hängs ut och anses vara orsaken till samhällets problem. Debatten om religiösa friskolor riskerar att kantra på detta sätt. Halldorf pekar på internationella studier som visar att konfessionella friskolor är bättre på integration än kommunala skolor.

Sverige har länge varit en homogen enhetskultur och är ovan vid den här typen av diskussioner. Halldorf tar sedan

upp konkreta exempel i dagens debatt om religiösa ljud, t.ex. böneutrop, religiös klädsel och praxis t.ex. när det gäller hur man hälsar, och religiösa barn, där han diskuterar barn och religion.

Bokens sista delar mynnar ut i råd och rekommendationer om hur det postsekulära samhället ska kunna fungera. Halldorf kallar det för postsekulär kompetens. Hur ska vi leva tillsammans i ett pluralistiskt samhälle som inte alls är så homogent som det gamla Sverige. Där olika sanningsanspråk måste leva sida vid sida. Postsekulär kompetens är inte relativism. Tolerans, ödmjukhet och tålmod behöver prägla relationerna. Halldorfs huvudtes är att de lokala gemenskaperna är avgörande för att bygga samhället. Den nationella nivån är för stor och övergripande för att skapa hemkänsla. Hur kan man tala om nationell identitet i ett pluralistiskt samhälle. Halldorf skriver om spänningen mellan att skapa en nationell identitet och pluralismen i det postsekulära samhället. Han avfärdar dock inte alls den nationella nivån som oviktig men ser svårigheter i att tala om specifikt svenska värderingar.

Halldorfs slutkläm i slutet av boken är att religioner bidrar till att skapa gemenskap och samarbete mellan människor, och är därför ett viktigt inslag för att skapa en levande demokrati och ett fungerande samhälle. Religioner bidrar också till att människor gör etiska reflektioner och värnar om människovärdet. Han upprepar sin kritik mot liberalismen, det är ett politiskt ramverk. Den är värdeneutral och ger inte en riktning för solidaritet och samhällsengagemang. Religioner framställs ofta som ett hot mot samhället men ingen har ett svar på varifrån man ska få etiken.

Halldorf har många poänger i sin bok. Hans tes om civilsamhällets och lokala

gemenskapers betydelse för samhället är träffsäkert och allmänt accepterade teser i dagens samhällsvetenskap. Han ger dock mer substans åt analysen genom att förklara hur kyrkor är en del av detta, och även andra religiösa organisationer, som t.ex. islam. Den delen är också apologetisk. Den försvarar utrymmet inte minst för kristna kyrkan och kristna tron i det moderna samhället. Att kyrkan kan bidra till både samhällsutveckling och demokratiutveckling, och har gjort det historiskt, är viktiga teser som han driver i boken. Boken är ett apologetiskt försvar som berör aktuella samhällsdebatter, inte minst i kampen för existensberättigandet av religiösa friskolor. Den frågan är ytterst aktuell i Sverige. Vår nytillträdda regering har lagt in ett stopp för nya religiösa friskolor i det 73-punktsprogram som den nya regeringen ska arbeta utifrån. Halldorfs skrivningar om sociologiska förklaringar bakom högerpopulismens framväxt är träffsäkra och mycket intressanta.

När man diskuterar stora och breda samhällsfrågor hamnar man dock lätt i karikatyrer och förenklingar. Även Halldorf har svårt att undvika detta.

Hans beskrivningar av den politiska liberalismen (som är mycket bredare politisk strömning än politiska partiet Liberalerna, f.d. Folkpartiet) och att den saknar etisk kompass och är inte kulturbärande, det är nog inte någon liberal politiker som skulle hålla med om det. Frihetsbudskapet brukar ju formuleras också som ett positivt budskap med ett verkligt innehåll, att främja ett jämlikt samhälle, att främja jämställdhet, att främja ett samhälle med lika förutsättningar oberoende av bakgrund och kön m.m. Liberalismen brukar aldrig framställas bara som ett ramverk i den politiska debatten, utan

brukar fyllas med ett etiskt innehåll. Även de liberala politiska budskapen brukar inte framställas med den oberoende människan i fokus, utan med fokus på vårt gemensamma liv i samhället.

Det finns ett viktigt perspektiv på det moderna samhället som jag saknar i boken, nämligen marknaden och arbetslivet. Marknaden beskrivs ofta som mekanisk, värderingsfri och själlös. Halldorf utelämnar marknaden i sin analys. Men faktum är att vi lever i en värld som alltmer domineras av företag. Små företag, enmannaföretag, familjeföretag, medelstora företag, regionala företag, nationella företag, globala företag som nästan fungerar som egna stater. Arbetslivet har blivit en allt viktigare del av människors sociala liv, det har förstärkts genom att hemarbetande föräldrar har försvunnit i stor utsträckning. Företag och arbetsliv är också en gemenskap som ofta fungerar som etiskt formande. Större företag och arbetsgivare jobbar ofta med etiska frågor och värderingsfrågor för att formulera och främja den etik och de värderingar som ska prägla arbetsplatsen. Jag tycker här att Halldorf är överdriven i sin bild av det moderna samhället som mycket individualistiskt och att de nära gemenskaperna har luckrats upp. Bilden av moderniteten behöver nyanseras.

Det blir också lätt karikatyrer när samhällets förändringar beskrivs. Jag tänker t.ex. på Ådalen 1931 (en avgörande konflikt i Sverige mellan arbetare och statsmakt) och de stora spänningar och konflikter som fanns i det svenska samhället under tidigt 1900-talet då vi också hade en utbredd kommunistisk rörelse med agendan att förändra samhället i grunden, delvis inspirerad av ryska revolutionen. I Finland utmynnade detta i ett inbördeskrig, Sverige var inte långt bort

heller från ett inbördeskrig. Sverige var länge religiöst homogent, men den stora utmaningen kom med en växande ateistisk rörelse redan på 1800-talet som skapade ett mer pluralistiskt samhälle. De politiska motsättningar som vi levde med tidigt 1900-tal är vi inte i närheten av idag, med en ganska homogen politik, trots 8 riksdagspartier. Bilden av att vi idag har ett pluralistiskt samhälle och förr var det ett homogent samhälle, den bilden behöver nyanseras.

Var finns kommunerna i Halldorfs analys? Hans samhällsanalys saknar den kommunala nivån, som är mycket viktigt för grannsamverkan och lokala gemenskaper. I Halldorfs värld blir det kyrkor, studiecirkel och idrottsklubbar, och sedan nationer. Lokala gemenskapen är betydligt mer mångfasetterad och kommunerna är grundorganisationen för mycket av lokal gemenskap och identitet. En spänning finns här i alla de sammanslagningar som genomfördes för bortåt 50 år sedan och sedan har skapat kommunala revolter i vissa fall, för att få tillbaka den lokala mindre kommunen. Någon skrivning om kommunernas betydelse för samhällsgemenskapen saknar jag hos Halldorf.

Jag saknar teologen Halldorf i boken, den är skriven av religionssociologen Halldorf. Han beskriver, förklarar och analyserar samhällets religiösa trender. Ur ett kristet-teologiskt perspektiv är det dock mycket som kan problematiseras i rörelsen mot ett pluralistiskt och post-sekulariskt samhälle.

Halldorfs skildring av religion blir också ganska relativistisk även om det finns formuleringar i texten som nyanserar bilden. För en klassiskt luthersk kristen eller en pingstvän eller baptist, även en katolik - är islam heresi. Jag har svårt att se att man utifrån den typen av teolo-

giska utgångspunkter ganska religionsrelativistiskt kan skildra islams framväxt. Den långsiktiga utvecklingstrenden enligt vissa framtidsscenarioer i vissa västländer är inte pluralism, utan muslimsk religiös dominans. Detta nämns inte av Halldorf och problematiseras inte. Om man inte vill göra kristendomen till en statsreligion, så värnar man om religionsfriheten, det är den position där den breda majoriteten av kristna har hamnat i. Men ur teologisk synvinkel behöver religionsfriheten nyanseras och problematiseras. Det finns mycket som är dåligt i religioner, och de kristna avarterna i kyrkans historia är legio. Den kritik som finns från sekulärt håll mot alltmer religiösa stater behöver tas på allvar. Finns det något exempel på något land som har blivit bättre senaste 50 åren på grund av islams framväxt? Med mer demokrati, mer värnande om mänskliga rättigheter, mer tolerans, och mer minoritetsskydd? Det är viktigt att nyansera bilden av islam, som Halldorf delvis gör. Inte minst genom att peka på de många olika riktningar som finns inom islam. Men jag tycker att han förenklar på denna punkt. Islams problem är mycket större och mer än IS och Al Qaida. Det finns alltför mycket forskning, berättelser och erfarenheter som vittnar om islams offensiva karaktär och med en agenda att skapa dominans i de miljöer där man etablerar sig. Mer religion kan leda till ett mycket sämre samhälle, både när det gäller demokrati och mänskliga rättigheter.

De kristna minoriteterna har fått det mycket sämre i Iran efter att den sekulära shahen avsattes och en religiöst dominerad regim tillträdde. Samma sak inträffade i Irak, där den sekulära Saddam Hussein gav ett bra minoritetsskydd åt kristna minoriteter, det har mycket försämrats i dagens mer religiösa Irak. Samma utveck-

lingstrend kan man se i Egypten och i ett antal andra länder.

Jag hade önskat mer av religionskritik i Halldorfs bok. Det är lite för mycket Sörgårdsidyll över religioner och deras framväxt.

Halldorfs postsekulära samhälle är ett högt-i-tak-samhälle, ett pluralistiskt samhälle, men som naturligtvis har sina gränser. Det samhället förutsätter att de politiska organisationerna accepterar demokratin på lång sikt, och att religiösa organisationer accepterar religionsfriheten på

lång sikt. En stor utmaning är hur dessa förutsättningar ska vårdas och utvecklas hos dagens politiska och religiösa organisationer. Demokrati och mänskliga rättigheter kan aldrig tas för givet. Det kan hotas från sekulärt håll, men risken är stor att det hotas även från religiöst håll.

Trots att det finns saker jag saknar i boken, och att analysen har en tendens att vara för religionsrelativistisk, är boken ett mycket viktigt bidrag i svensk – och nordisk – religionssociologisk debatt.